

Luka Šešo • Kazivanja o nadnaravnom...

LUKA ŠEŠO

Odsjek za etnologiju HAZU, Zagreb

Kazivanja o nadnaravnom – prema lokalnim temeljima grupne pripadnosti

U tekstu autor na osnovi nedavno provedenog intervjua s kazivačima Dalmatinske zagore i Bukovice pokazuje kako pričanje o nadnaravnim bićima poput vila, vukodlaka, vještica i dr. može biti snažan indikator lokalne pripadnosti i političko-etničkih stanja. Afirmativno pričanje o nadnaravnim bićima pokazuje povijesnu, političku i etničku koherentnost lokalnih skupina dok, s druge strane, negiranje, racionaliziranje i autocenzura kazivača upućuje na pripadnike skupina koje žive na etnički i politički slojevitom području nakon Domovinskoga rata.

[*nadnaravna bića, tradicijska vjerovanja, kazivači, grupna pripadnost*]

Na Praznik rada, prvoga svibnja 2007. godine, u jednom selu¹ u Dalmatinskoj zagori, započeo sam intervju s domaćinom Jokcem, zemljoradnikom rođenim 1941. godine. Odmah pri mojem dolasku pridružili su nam se Ivan, rođen 1940. godine, Jakov, rođen 1952., a pozvan je u kuću i Marko, rođen 1938. godine. Nakon što su se svi smjestili, priupitali su me što me zanima, odakle sam, kako se zovem, jesam li oženjen. Nakon što sam počeo odgovarati na neka od pitanja, Jokac me prekinuo i pitao: "Vidiš li ti ove dvije slike? Ovo ti je brat moj rođeni Marko. A ovaj, prepoznaješ li ga? To ti je naš Poglavnik." Na kuhinjskom zidu bile su obješene dvije fotografije. Jedna je prikazivala Antu Pavelića, "Poglavnika" Nezavisne Države Hrvatske, a druga fotografija, novijeg datuma, prikazivala je muškarca s diplomom odjevenog u ustašku uniformu. Radilo se o stanovitom Marku, bratu domaćina Jokca. Sva četvorica kazivača počela su se smješkat i dali su mi do znanja da su svi pobornici ustaškog režima. "E, sada znaš gdje si. Mi smo ti svi Hrvati, među nama ti nema 'onih'² (Jakov). Kazivači su mi priopćili i da navijaju za Nogometni klub Hajduk, ali da nemaju ništa protiv Dinama iz Zagreba jer je i to naš hrvatski klub.

Nakon početnog "upoznavanja", četvorici kazivača postavio sam pitanje o mjestu njihova rođenja i zanimanju. Sva su četvorica odgovorila da su rođena u selu u kojem se nalazimo, ali samo domaćin Jokac, zemljoradnik, i najstariji Marko, bivši zemljoradnik, trenutno žive

¹ Točni lokaliteti i puna imena kazivača izostavljena su iz etičkih razloga. Detaljan popis kazivača i transkripti intervjua pohranjeni su u Odsjeku za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pod inventarnim brojem NZ 195.

² Pokazni deiksu "oni" kazivači porabe kako bi determinirali srpsko stanovništvo.

UDK 398.4(497.5)
izvorni znanstveni članak
primljeno 20.7.2010.
prihvaćeno 15.9.2010.

u selu. Ostala dvojica, Jakov i Ivan, dan prije su došli posjetiti svoje rodno mjesto jer je praznik. Jakov je došao iz Trogira, gdje radi kao ugostitelj nakon što je prije deset godina izašao iz svećenstva. Ivan je došao iz Nice u Francuskoj, gdje više od trideset godina radi kao vrtlar, a otišao je jer “u ono vrijeme u komunizmu svi su kao ja bili proganjani pa smo pobjegli”.³

Riječ je, dakle, o četvorici muškaraca, podrijetlom iz istoga mjesta, iste nacionalne i vjerske pripadnosti, iste sportsko-navijačke orijentacije i slabije formalne naobrazbe. Okupili su se prigodom praznika, nakon duljeg vremena, u svojem rodnom selu kod jednog od mještana.

Postavio sam pitanje zna li netko da se nešto pričalo o *vilama* u njihovu kraju. Kazivači su se počeli smijati. Zatim je Ivan rekao da toga nema i da su to izmišljotine, Jokac je rekao da su to stare priče kojima su se plašila djeca. Međutim, Jakov je izjavio:

Je, bilo je to. Kad se čuvalo ovce, dolazile su vile i moglo ih se vidjet. Noge su im ko u magareta, a kose do pete. Žive i plešu tu po brdima. Bila je vila, Majketina su je zvali. Bio je bili konj, ispletene mu grive u najsitnije pletenice. Kad je čovik ujutro došao u štalu, vidio je da je konj sav mokr i po trbuhu mu bijelo, što znači da se je znojio i da je cilu noć s nekim bio.

Nakon što je Jakov ispričao događaj o ispletеноj konjskoj grivi, ostala trojica su potvrdila da su i oni sami vidjeli takve konje ispletениh griva. Jokac, koji je do maloprije tvrdio da su se time plašila djeca, ipak je pridodao:

Ranije ih je bilo. Tog konja čovik ostavi navečer u štali, a ujutro mu pletenice do poda. Te pletenice niko nije mogo razvest. To su jedan drugog plašili s tim vilama.

U trenutku kada se počelo govoriti o vilama, bilo je razvidno da je Jakov započeo odgovarati na pitanja iz repertoara koji ih je sve doticao jer se govorilo o njihovu kraju i pričama o kojima su svi znali nešto ili podosta. Nakon početnog nijekanja o postojanju i važnosti takvih priča, Jakovljevi iskaz potaknuo je i ostale sudionike intervjuja da kažu nešto o temi koja im se činila zajedničkom. Ubrzo se razgovor nastavio tako da su svi akteri pokušali nešto dodati i pokazati da im je znana ta tema. Ivan, koji je do maloprije tvrdio da nema vila, nadodao je:

Bio je ovdje jedan Lovro, ulovile ga vile i vodile i rekle mu, ako bi izda da ih je vidija i bija s njima, da bi ga ubile, zadavile.

Zatim se uključio i Marko:

Tako su rekle i Ivanu. Igra je s njima kolo u Kijake kad je iša. Tako je priča.

Na izjave o vilama ponovno se javio i nadovezao Jakov, koji je tvrdio da je izvjesni Ivan izmislio priču, ali se opet javio Jokac koji je, pak, tvrdio da je to bila istina.

Stoga, kao što vidimo, razgovor četvorice kazivača kreće se u smjeru pokušaja rekonstrukcije zajedničkih sjećanja. Svaki od njih pokušava pridodati nešto inicijalnoj priči o vilama, pokušava se prisjetiti dodatnih elemenata koji dopunjuju priču, rekao bih, zato da pokaže svoju pripadnost tradiciji karakterističnoj za njihovo mjesto. Tije-

³ U ovom primjeru riječ je o odlasku u inozemstvo nakon Hrvatskoga proljeća, političkog pokreta ranih 1970-ih, čiji su pripadnici tražili veća prava Hrvatske u okviru Jugoslavije. Nakon sloma pokreta većina pripadnika je uhićena ili je pobjegla u inozemstvo.

kom razgovora sa četvoricom kazivača bilo je zamjetno da svaki od njih želi istaknuti svoje poznavanje nadnaravnih bića kako bi pokazao pripadnost skupini. Upravo zato što su svi pripadnici istog kulturnog, lokalnog, svjetonazorskog miljea u kojem dijele simpatije za nogometni klub, totalitarni režim, mjesto rođenja, narodnost i religiju, pokušavaju dijeliti i iste spoznaje o tradicijskim vjerovanjima svoga kraja. Međutim, razgovor s kazivačima nije stao na poznavanju podataka o tome kako izgledaju i što čine bića iz zajedničkog tradicijskog vjerovanja, nego je svaki pojedinac, da pokaže još veću angažiranost u toj temi, istaknuo i vlastitu upletenost u "zajednički" nadnaravni svijet.

Nakon što su sva četvorica slikovito opisivala vile i događaje koji su se povezivali s vilama, poput otisaka u kamenu, ugažene trave i sličnog, postavio sam im pitanje o *mòri*. Znajući iz prikupljene građe i objavljenih primjera da je jedno od najfrekventnijih nadnaravnih bića s kojim su se ljudi suočili upravo *mòra*, postavio sam pitanje postoji li neko biće pod nazivom *mòra* i je li ga netko od njih sreo. Na to mi je Jakov odgovorio:

Slušaj sad, ovo nije zezancija. Ovo ti je stvarno bilo. Moju sestru i mene su trle more. Moja sestra je u noći vikala, nije se još udala. Ona je vikala i plakala da ju trne mora. Evo je, evo je! *Ja ju nisam vidio, ali sam ju uvatio* i držat ju treba do jutra, ali nisam uspio pa je pobigla. Kažu ljudi da su je držali kad su je uvatili pa da se mijenja u mačku, pa u muhu, pa u zmiju, pa se prepali i pustili je, a ona pobjegla kroz ključanicu. I kad je došlo jutro, moja sestra sva plava, slaba, nije se mogla micat. *Ma, te su ti more i mene trle*. Nisam se moga micat po noći, a ona mi dođe pa mi cika sise i ujutro mi još mlijeko ide iz sise (obilježeno istaknuo L. Š.).

Iz navedenog se primjera može zaključiti da kazivač očito dobro poznaje vjerovanje u *mòre* i zna da je karakteristično za kraj u kojem se rodio. Stoga, potaknut mojim pitanjem, osjeća potrebu da ispriča događaj koji će ga povezati s tim bićem, a tom povezanosti pokazati meni, ali i drugim sudionicima intervjuja, da je upleten u nadnaravnu pojavu koja počinje predstavljati simbol njihove lokalne pripadnosti. Stoga svoje izlaganje započinje formulom *ovo nije zezancija*, koja, kao i mnoge slične formule, služi za uvjeravanje u istinitost događaja (v. Bošković-Stulli 1991:191). Nastavlja s vlastitom upletenošću spominjući kako je uhvatio *mòru* koja je trla njegovu sestru da bi pred kraj tvrdio da su i njega samoga trle *mòre*, što argumentira curenjem mlijeka iz vlastite sise idućeg jutra.

Nakon što je Jakov ispričao svoje iskustvo s *mòrom*, i drugi su kazivači, gotovo s oduševljenjem, počeli pričati o *mòri* i svojem susretu s njom:

Je, je, tako je to. More dođu kroz ključanicu od ispod Velebita i cikaju ljudima sise. *Cikale su i mene*. Onda treba staviti nešto oštro u ključanicu i onda da više ne dolazi. *Ni meni više nikad nije došla*. (Jokac)

A ja ću ti reći ovo. Bio sam jednom u sobi s nekim, Marko se zvao, a ima je preko sto kila. I te su ga noći trle more. On je vika, zavija, plaka je jadan. I tako tri noći. Sav se znioja i nakon tri noći, kad je iša kući, on je smršavija 60 kila. *To je živa istina, ja sam ga vidija, sam bija s njim u sobi kad se to događalo* (Ivan) (obilježeno istaknuo L. Š.).

Nakon što su se kazivači očito snažno afirmirali u pričanju o problemu nadnaravnih bića u njihovu kraju, postavio sam i pitanje zna li netko zašto *mòre* dolaze ljudima.

Jakov, Ivan i Jokac složili su se da su m̀ore ljubomorne na žene koje se sviđaju lijepim mladićima pa ih taru te da isto tako taru lijepe mladiće koji im se sviđaju. Jedino je Marko prvo rekao: "Te su more možda i zbog pritiska u tijelu, neki tlak, vrućina kad je", međutim, nakon nekoliko trenutaka se ispravio i rekao: "Ma, ne znam, i mene su trle te more i sikale su me ovdí" (pokazujući na prsa). Razvidno je stoga da su sva četvorica kazivača tijekom razgovora pokušavala uskladiti priču. Tvrdili su da postoje vile, iako ih nitko nije vidio, ali je vidio konje opletenih griva. M̀ora je *trla* i *sikala* svakog od njih te tvrde da su stopostotno sigurni da m̀ora postoji.

U ostatku razgovora kazivači su pričali i o drugim nadnaravnim bićima: vukodlacima, vješticama i jednom *orku*, koji je 1948. godine odnio nekog pijanog suseljana. Pritom su spominjali točna imena, datume, događaje koji su se nekome i nekad dogodili. Tijekom razgovora, dok jedan od kazivača spominje imena, mjesta i datume, ostali povlađuju i prisjećaju se istih podataka i dopunjuju priču.

Stoga su u razgovoru o nadnaravnim bićima četvorica kazivača zapravo uspostavljala, odnosno rekonstruirala zajednički okvir tradicijskog nasljeđa kako bi izvanjskom promatraču, ali i sebi međusobno, pokazali i naglasili pripadnost lokalnoj zajednici i pokazali poznavanje tradicijskih vjerovanja koje ju u neku ruku simbolizira. Vjerojatno stoga što su se među kazivačima našla i dvojica pripadnika proučavane sredine koja rijetko dolaze u selo, odnosno Jakov iz Trogira i Ivan iz Nice, nužnost poznavanja lokalnih tradicijskih vjerovanja bila je još naglašenija. Ako pogledamo izjave kazivača, upravo su Jakov i Ivan najviše pričali i naglašavali svoju upletenost u susrete s nadnaravnim bićima, što može pokazati da su tako željeli naglasiti da, iako više ne žive u rodnome selu, ipak još uvijek poznaju tradicijska vjerovanja svojeg kraja te, štoviše, da su njima obuhvaćeni. Dodatnu potvrdu tomu dao je opet Ivan iz Nice, koji je tijekom razgovora izjavio da svaki put kad se automobilom vraća iz Francuske, počne osjećati "posebnu ugodnu energiju, čaroliju (...) kao da letim, osjećam se k' o pero lagan čim se približim ovom kraju. Onda na Klisu jedem pečenje, kad idem za Split, i svega toga odmah nestane".

Ovaj Ivanov iskaz pokazuje da svoj rodni kraj, sukladno dotadašnjem razgovoru, smatra posebnim i čarobnim te samim tim što osobno osjeća neku posebnost i čaroliju želi naglasiti kako je još uvijek povezan s njime na nadnaravan način. Dakako, Ivanov iskaz potaknuo je i druge kazivače da istaknu svoju pripadnost kraju vlastitim svjedočenjem o nečem posebnom. Naime, nakon što je Ivan iznio svoje "čarobne osjećaje", Marko je izjavio: "Ovo što tebe zanima, ta plašila, sve je to s đavolske strane. A znaš, ima ovdje i s božanske strane." Nakon toga nastavio je pričati da je 1947. ili 1948. godine vidio ukazanje Gospe na prozorima obližnje crkve. Svi koji su tada bili u blizini crkve mogli su vidjeti procesiju svetaca. Također su, kako tvrdi, pokraj mjesne škole uza zid prolazili anđeli, sveti Juraj i svi sveti. Nakon što je Marko ispričao ovaj doživljaj, i drugi su kazivači potvrdili da su vidjeli spomenutu procesiju. Ivan je tada imao sedam godina, a Jokac osam. Jakov, koji se tada još nije rodio, nije tvrdio da je vidio procesiju svetaca, ali je, osjetno potaknut svjedočanstvom drugih kazivača, izjavio da je vidio nekakvu procesiju svetaca kad je klečao u francuskom svetištu Lourdes na hodočašću 1985. godine.

Očito je da su vjerovanja u nadnaravna bića kod spomenutih kazivača izjednačena sa svecima i Majkom Božjom. Pritom vještice, m̀ore, vukodlaci i druga "plašila" pripadaju

đavolskoj sferi, dok su Gospa i sveci predstavnici božanske strane. Pričanjem i o jednim i o drugim "nadnaravnim" bićima možemo primijetiti da njihova želja za pričanjem i pokazivanjem poznavanja te teme proizlazi iz potrebe da se potvrde kao pripadnici grupe s naglaskom na lokalnim, dalmatinsko-zagorskim, hrvatskim i katoličkim vrijednostima. Pritom se ističu dvojica kazivača koja ne žive, ali su rođena u selu u kojem se vodi intervju i trenutno borave u njemu. U pričanju o vilama, mđrama, vukodlacima i vješticama kazivači potvrđuju svoju pripadnost lokalnoj zajednici koja je nositelj takvih tradicijskih vjerovanja. Poznavanje podataka, detalja, osobito vlastita upletenost i susret s nadnaravnim bićima, apostrofira ih kvalificiranim pripadnicima lokalne skupine.

Sličnu reakciju otkrila je američka folkloristica Rosan Augusta Jordan promatrajući ponašanje jedne mlade Amerikanke meksičkih korijena koja se nakon školovanja, kad se družila samo s Angloamerikancima, teško ponovno prilagodila meksičko-američkoj sredini. U toj novoj-staraj sredini morala je nanovo prihvatiti cijeli niz raznih vjerovanja u duhove, vještice i moć liječenja *currandera*⁴ kako bi se ponovno osjećala dijelom zajednice i bila prihvaćena. Tijekom vremena, iako s velikim predrasudama, počela je usvajati vjerovanja i nadnaravne prakse grupe kako se ne bi osjećala distancirano, odnosno, kako bi osjetila pripadnost i identifikaciju s vlastitom grupom. Prema Jordan, riječ je o načinu usvajanja grupnog identiteta čiji su pripadnici međusobno slični zbog zajedničkog porijekla, stvarnog ili izmišljenog, i koji su prihvaćeni od sebi sličnih. Pritom naglašava da pri iskazivanju grupnog identiteta značajnu ulogu ima folklor, unutar njega i vjerovanja u nadnaravno, jer poput simbola izražavaju posebnosti grupe (Jordan 1975:370). I u naših je kazivača razvidno da vjerovanja u nadnaravna bića imaju ulogu konstruiranja pripadnosti grupi. Kao što smo vidjeli, jedna izjava o, primjerice, susretu s mđrom odmah evocira niz drugih i sličnih izjava ostalih kazivača koji time žele dokazati da su i oni upoznati s tradicijom. Kazivači razgovorom o nadnaravnim bićima pokazuju bliskost, pripadnost, pa čak i odanost lokalnoj zajednici i njezinim tradicijama.

Stoga vjerovanja u nadnaravna bića mogu služiti kao indikator grupne pripadnosti i biti pokazateljem ukorijenjenosti lokalnih tradicija. Poznavanjem podataka, događaja i, napokon, pokazivanjem vlastite upletenosti u događaje s nadnaravnim bićima, pojedinci u dalmatinskom zaleđu pokazuju pripadnost zajednici i povezuju vjerovanja u nadnaravna bića sa svojim zavičajem, što mi je na odlasku potvrdio Jakov:

Ako si pametan, nećeš ić' dalje po ovim selima ispitivat ljude o tim stvarima. Ako si pametan, samo ćeš prepisat ovo što smo ti mi rekli. Svi će ti oni pričati isto.

Posljednji iskaz kazivača Jakova nedvojbeno upućuje da ćemo naići na jednake situacije oblikovanja grupnog identiteta pričanjem o tradicijskim vjerovanjima u nadnaravna bića uputimo li se dalje istraživati prostor Dalmatinske zagore. Svi će kazivači pričati isto, na isti, otvoren, afirmativan i natjecateljski način. Međutim, svega pedesetak kilometara zračne udaljenosti na sjeverozapad nalazimo potpuno drukčiju situaciju. Riječ je o području Bukovice koju omeđuju Velebit, Zrmanja, Krka i Ravni kotari. Za razliku od Dalmatinske zagore stanovništvo Bukovice bilo je snažno zahvaćeno Domovinskim ratom. U Bukovici je prije rata živjelo miješano stanovništvo (sukobljeni Srbi i Hrvati) koje je gotovo cijelo tijekom rata izbjeglo ili je prognano. Stanovnici su tijekom rata živjeli

⁴ Oblik nadržiliječnika.

u većim urbanim sredinama poput Biograda, Zagreba ili Zadra (Hrvati) ili Beograda, Novog Sada i Subotice (Srbi). Dio se stanovništva nakon završetka rata vratio živjeti u Bukovicu, stoga i danas tamo žive povratnici Hrvati i Srbi pod krilaticom mirnog suživota.

Takva nova, složena etno-politička situacija u Bukovici ostavila je traga i u odnosu stanovnika Bukovice prema vjerovanjima u nadnaravna bića, odnosno, novonastalo etno-političko stanje (i međuodnosi) može se razabrati iz odnosa kazivača prema vjerovanjima u nadnaravna bića. Razlike se mogu primijetiti već na samom početku intervjuja s kazivačima. Za razliku od Dalmatinske zagore⁵ u Bukovici se susrećemo s kazivačima koji na pitanje o poznavanju nadnaravnih bića izjavljuju da o svemu što se ispituje dosta znaju, međutim, najčešće ne žele govoriti. Tako je kazivačica Cuje nakon pitanja o vilama, vukodlacima, vješticama i mörama izjavila da jednostavno ne želi odgovarati jer da se to "ne smije". Uzastopno je ponavljala: "ja o tome dosta znam, ali neću pričati". Spomenula je da se ovdje vratila živjeti u miru, da je bila u Beogradu i sad kad je ovdje, ne želi ništa pričati! Sličnog su stava bili i srpski povratnici u obližnjem zaselku, koji su s vidnim nepovjerenjem izjavili: "Nema toga, mi ovdje samo uzgajamo šarenu kozu." O nadnaravnim bićima znaju, ali ne žele pričati niti Hrvati. Kazivač Ivan pričao je o mističnom padajućem kamenju i povukodlačenjima u selu, ali je, nakon što sam ga priupitao gdje u Bukovici žive Hrvati, a gdje Srbi, prestao pričati te je istaknuo da on sam nikad u te stvari nije vjerovao jer je Hrvat, katolik i ide u crkvu. Neki kazivači, poput Milorada, ipak su pristali na intervju međutim, u njihovim je iskazima uvijek bila prisutna snažna autocenzura. Završavali su rečenice s "nema više toga, to su budalaštine" ili "to su vjerovali bolesni ljudi" te su se ograđivali od svega što sami govore i tako utjecali na vlastiti osjećaj da ne govore ništa što bi kompromitiralo njihov status mirnih povratnika. Sličan odnos prema vjerovanju u nadnaravna bića pokazale su i neke kazivačice koje su pričajući o nadnaravnim bićima pokušale racionalizirati cijeli problem te su tvrdile da na ljude koji "susreću" nadnaravna bića utječu umor i nizak tlak (Janja) ili da su takvi susreti s bićima rezultat poremećaja spavanja⁶ (Marta).

⁵ Dalmatinska zagora nije bila obuhvaćena ratnim operacijama tijekom Domovinskoga rata te u njoj znatnije ne nalazimo srpsko pravoslavno stanovništvo.

⁶ Susreti s vukodlacima, vješticama, vilama, a naročito mörama tijekom spavanja, neodoljivo nas navode da nakratko razmotrimo pretpostavke francuskog profesora srednjovjekovne književnosti i civilizacije Clauda Lecouteuxa iznesene u djelu *Fées, sorcières et loups-goroux au Moyen Age. Histoire du double* (1992). Ukratko, Lecouteux proučavanjem srednjovjekovnih, primarno germanskih, tradicijskih vjerovanja, pokušava rekonstruirati misaone obrasce koji ih pokreću te zaključuje da je za postojanje vještica, vila i vukodlaka zaslužan doticaj s narodima u kojih je prisutan šamanistički koncept vjerovanja u dvojnika ili *alter ego*. Takav koncept dvojnika Lecouteux vidi kao temelj na kojem su izgrađena vjerovanja u duhove, vještice, more, vukodlake i vile te tvrdi da čovjek zaista posjeduje uglavnom dva dvojnika – materijalnog koji se može preobraziti u životinju, i duhovnog koji se također može metamorfozirati, ali i putovati i djelovati u liku duha tijekom čovjekovog spavanja, transa ili stanja katalepsije (v. Lecouteux 2003:64-123) Pogledamo li nakratko navedene izjave kazivača iz unutrašnjosti Dalmacije, možemo uvidjeti da određene okolnosti pod kojima susreću nadnaravna bića (san, nemogućnost pokreta, crna mačka) zaista odgovaraju stanjima koje navodi Lecouteux. Susretanje i postojanje vukodlaka i vila također bi se moglo pripisati "susretu" s dvojnikom ili *alter egom* koji ih konstruira. Međutim, s današnjeg stajališta istraživača etnologa smatram da je nemoguće govoriti o povezivanju (današnjih) vjerovanja u nadnaravna bića s arhaičnim vjerovanjem u egzistenciju teriomornog *alter ega*. Za takve tvrdnje potrebno je ponajprije napraviti detaljna književnopovijesna istraživanja srednjovjekovnog materijala koji bi svjedočio o tadašnjem vjerskom svjetonazoru (na kojem se temelje spomenute tvrdnje) te bi se o eventualnim rezultatima svakako trebalo posavjetovati s psiholozima i psihijatrima koji

Takav odnos prema vjerovanjima u nadnaravna bića u Bukovici možemo primarno objasniti strahom osoba s kojima smo razgovarali od pripadnika "intelektualne" elite koji hoda selom i zapisuje sve što se priča. To je uočila i francuska etnologinja Jeanne Favret-Saada, koja je istraživala vjerovanja u vještice u francuskoj ruralnoj pokrajini Bocage, u kojoj su stanovnici smatrali da istraživači tradicijskih vjerovanja (folkloristi i etnolozi) nositelje takvih vjerovanja često vide nazadnima i primitivnima i zato se nikad "ne žure" istaknuti svoja vjerovanja da ne bi bili smatrani nazadnima (1980:4). Stoga se kazivači u svojim iskazima često koriste autocenzurom ili racionaliziraju problem kako se ne bi osobno doveli u vezu s takvim "nazadnim" vjerovanjima. Međutim, u primjeru Bukovice takav odnos prema vjerovanjima u nadnaravna bića još je naglašeniji jer kazivači ne samo da se ne žele pokazati nazadnima i primitivnima već, mnogo važnije, ne žele se pokazati nazadnima i primitivnima povratnicima Srbima ili povratnicima Hrvatima koji su se vratili iz izbjeglištva ili prognaništva i nastoje ostvariti miran suživot. Isto tako kazivači u Bukovici nisu skloni isticati svoje poznavanje tradicijskih vjerovanja u nadnaravna bića jer, za razliku od kazivača u Dalmatinskoj zagori, nemaju snažan osjećaj grupne i lokalne pripadnosti zbog nedavnog rata, u kojem je lokalno stanovništvo bilo u međusobnom sukobu. Stoga negiranje, racionaliziranje i autocenzura do prije rata zajedničkih tradicijskih vjerovanja u nadnaravna bića⁷ proizlazi i iz potrebe (nedavno zaraćenih) grupa da se više ne determiniraju međusobno jednakima. Za razliku od Dalmatinske zagore u kojoj kazivači imaju potrebu rekonstruirati zajednička sjećanja vezana uz nadnaravna bića, u Bukovici kazivači imaju upravo suprotnu potrebu dekonstruiranja takvih zajedničkih sjećanja i stoga je razumljivo njihovo odbijanje pričanja, negiranje, autocenzuriranje i racionaliziranje takvih tradicija te isticanje nekih drugih oblika grupne pripadnosti poput izjava da su npr. Hrvati katolici koji idu u crkvu (Ivan). Na poslijetku treba istaknuti da su svi ispitani kazivači tijekom Domovinskoga rata duže boravili u većim urbanim sredinama u kojima su se susreli s racionalnim objašnjenjima "nazadnih" vjerovanja koja su njegovali stariji ljudi u njihovim selima. Potvrdu za to dao mi je kazivač Milorad, govoreći da je za svojeg izbjeglištva u Beogradu čitao Ericha von Dänikena i Carlosa Castanedu⁸ te je shvatio da su nadnaravna bića iz priča starijih ljudi zapravo *budalaštine*. Sukladno tomu pretpostaviti je da su tradicijska vjerovanja u

bi mogli uputiti na vezu srednjovjekovnog koncepta dvojnika s današnjim vjerovanjima u nadnaravna bića. U ovom radu to nam nije namjera. Međutim, ostaje činjenica da se na prostoru unutrašnjosti Dalmacije najčešće javljaju vjerovanja upravo u ona nadnaravna bića koja spominje Lecouteux, odnosno u vještice, vile i vukodlake. Nije isključeno da ta vjerovanja i danas nalazimo upravo iz istih razloga koje navodi Lecouteux, ali bliži sam stajalištu da su vjerovanja u nadnaravna bića kroz povijest konstruirana (i opstala) prvotno radi reguliranja društvenih odnosa i normi. Iz cjelokupnog panteona nižih mitoloških bića danas se frekventnije javljaju upravo vještice, vukodlak i vila jer su se tijekom vremena pokazala kao bića koja su u stanju regulirati najširi raspon društvenih funkcija te se, sukladno tomu, njihovim proučavanjem i mogu izvesti neki opći zaključci o odnosu čovjeka prema okolini i društvenim procesima pa tako i o čovjekovoj grupnoj pripadnosti i identitetu o kojem govori ovaj rad.

⁷ Starija literatura i građa koja obrađuje vjerovanje u nadnaravna bića u Bukovici pokazuje da gotovo nema razlike između vjerovanja Hrvata i Srba (v. npr. Ardalić 1899, 1917).

⁸ Švicarski autor Erich von Däniken proslavio se knjigom *Chariots of the Gods* (1968), u kojoj je izložio, a poslije dopunjavao, teoriju prema kojoj su izvanzemaljci posjetili planet Zemlju i utjecali na razvoj čovječanstva. Carlos Castaneda je peruansko/američki antropolog javnosti poznat svojim knjigama (12), od kojih je najpoznatija prva pod naslovom *The Teachings of Don Juan* (1968). U svojim je knjigama Castaneda opisao navodna vlastita iskustva tijekom učenja šamanističkih tehnika koje mu je prenio Don Juan, šaman sjevernomeksičkog indijanskog plemena Yaqui.

nadnaravna bića u Bukovici dodatno dekonstruirana i usmjerena rapidnoj deklinaciji zbog masovnog odlaska kazivača u veće urbane sredine tijekom Domovinskoga rata u kojima su stekli odmak od takvih “nazadnih” vjerovanja.

Istražujući vjerovanja u nadnaravna bića među stanovništvom Bukovice, možemo zaključiti da dodirujemo delikatan odnos kazivača prema nadnaravnom koji je isprepleten s jednako delikatnom pozicijom povratnika Srba i povratnika Hrvata u Bukovicu. Za razliku od Dalmatinske zagore, u kojoj kazivači poznavanje i pričanje o nadnaravnim bićima prepoznaju kao dio svoje tradicije i simbola lokalne pripadnosti, ponajprije zbog koherentnosti svoje skupine i regije (pri tom se ne bojeći stavova “intelektualne” elite), stanovnici Bukovice, bilo Srbi ili Hrvati, takva vjerovanja i pričanja smatraju nečime što se “ne smije” ili što u najmanju ruku nije preporučeno. Stanovnici Bukovice skloni su negiranju, autocenzuri i racionalizaciji nadnaravnih bića jer, pokušavajući ostvariti miran suživot, ne žele kompromitirati sebe kao nazadnog ili primitivnog povratnika Hrvata ili povratnika Srbina i stvoriti negativnu sliku o sebi. Stoga ovaj rad upućuje kako istraživanje vjerovanja u nadnaravna bića, koja su sama po sebi delikatna, može poslužiti kao indirektni pokazatelj jednako delikatnog odnosa čovjeka prema grupnoj i lokalnoj pripadnosti. “Otključavajući” čovjekov odnos prema vjerovanju u nadnaravna bića “otključavamo” i mnogostrukost čovjekovih međuodnosa, konstrukcija i mehanizma njegova ponašanja unutar vlastite grupe, društva i kulture.

Literatura

- Ardalić, Vladimir. 1899. “Bukovica. Narodni život i običaji”. *Zbornik za narodni život i običaje* 4/1:113-126.
- Ardalić, Vladimir. 1917. “Vještica i vila. (Bukovica u Dalmaciji)”. *Zbornik za narodni život i običaje* 22:302-311.
- Bošković-Stulli, Maja. 1991. *Pjesme, priče, fantastika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za istraživanje folklor.
- Favret-Saada, Jeanne. 1980. *Witchcraft in the Bocage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jordan, Rosan Augusta. 1975. “Ethnic Identity and the Lore of Supernatural”. *The Journal of American Folklore*. 88/350:370-382.
- Lecouteux, Claude. 2003. *Witches, Werewolves, and Fairies. Shapeshifters and Astral Doubles in the Middle Ages*. Rochester, Vermont: Inner Traditions.

Accounts of the Supernatural – Toward Local Foundations of Group Belonging

Summary

Recent field research of belief in supernatural beings in Dalmatia’s hinterland suggests that the research of belief in fairies, witches, *moras* and werewolves can offer some general insights into local belonging of certain population groups. This paper focuses on two such groups and their attitude toward believing in supernatural beings. The first groups is composed of informants from the Dalmatinska Zagora region who emphasize their own knowledge of the legends about supernatural beings and frequently witness and interpret personal experience and encounters with fairies, *moras*, witches and werewolves. The accounts attempt to reconstruct collective memories. Each of the informants tries to add something to the initial story, tries to remember additional elements to complete it, in order to underline their belonging to the tradition of their village.

The knowledge of information, details, the stressing of one's own involvement in the encounter with supernatural beings makes them qualified members of the local community. On the other hand, a group of informants from Bukovica, although evidently privy to the researched topic, is almost always inclined towards negation, self-censorship and rationalizing when it comes to believing in supernatural beings. Unlike Dalmatinska Zagora, where informants identify the knowledge of and telling stories about supernatural beings as part of their tradition and as a symbol of local belonging, primarily due to the homogeneousness of their group or region, the people from Bukovica, whether ethnic Serbs or Croats, consider these beliefs and stories as something "forbidden" or at least not recommended. In other words, the inhabitants of Bukovica are prone to negation, self-censorship and rationalizing when it comes to supernatural beings because, in their attempts at achieving a peaceful coexistence, they do not want to compromise themselves as backward or primitive Croatian or Serbian returning refugees, thus avoiding the negative image in the eyes of the "intellectual" elite.

[*supernatural beings, traditional beliefs, informants, group belonging*]